

**IJTIMOY-IQTISODIY HOLAT BILDIRUVCHI
FRAZELOGIZMLAR**

Xomidova Malohat Oktyabrjon qizi

O'qituvchi, ADCHTI, Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrası

Annotatsiya: *O'zbek tilidagi frazeologik birliklarni mazmuniy jihatdan tasnif qilish ularning ifoda imkoniyatlarini to'liqroq yoritadi. Ijtimoiy va iqtisodiy belgi asosida ma'lum umumiy sema orqali birlashgan frazeologizmlar ham tilimizda katta ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *Frazeologizm, frazema, sema.*

Abstract: *Classification of phraseological units in the Uzbek language in terms of content more fully illuminates their expressive possibilities. Based on social and economic character phraseologisms united by a certain common theme are also large in our language is important.*

Keywords: *Phraseologism, phrase, sema.*

O'zbek tilidagi frazeologik birliklarni mazmuniy jihatdan tasnif qilish ularning ifoda imkoniyatlarini to'liqroq yoritadi. Ijtimoiy va iqtisodiy belgi asosida ma'lum umumiy sema orqali birlashgan frazeologizmlar ham tilimizda katta ahamiyatga ega. Bu frazeologizmlarni ijtimoiy hamda iqtisodiy holat asosidagi guruhlariga ajratish mumkin. Bu ma'no guruhlarining har qaysisi o'z ichida yana bo'linadi, bo'linish uchun frazemalarga xos farqlovchi semalarning o'rni muhim.

Ijtimoiy-iqtisodiy holat bildiruvchi frazemalar tarkibiga boshidan oshib yotmoq, tishi o'tmaydigan, boshiga yetsa oyog'iga yetmaydi, qo'li yupqa, o'ziga to'q, bo'yni yo'g'on, boshiga ko'tarmoq, burnini yerga ishqamoq, bo'ynidan soqit qilmoq, bo'yniga olmoq, bo'yniga qo'ymoq singari iboralar kiradi. Bu guruhga kiruvchi frazemalar iqtisodiy to'qlik, iqtisodiy yetishmovchilik, ijtimoiy yuqorilik va ijtimoiy pastlik kabi ma'nolarni anglatadi.

Yuqoridagi ikki guruhning bo'linishi shartli bo'lib, unda frazemalarga xos

iqtisodiy to'qlik, iqtisodiy yetishmovchilik va ijtimoiy yuqorilik, ijtimoiy pastlik hisobga olinadi. Masalan, o'ziga to'q iborasining ma'nosi umumiy iqtisodiy holatni bildiradi. Iqtisodiy holat bildiruvchi frazemalar ma'lum ma'no kuchaytirish xususiyatiga ega bo'lib, ular ifodalayotgan iqtisodiy belgi o'zaro zidlanadi:

qo'li yupqa	bo'yni yo'g'on
qo'li qisqa	o'ziga to'q
boshiga yetsa oyog'iga	boshidan oshib
yetmaydi	yotmoq

Frazeologizmlar semantik strukturasiidagi belgilarning o'zaro zidlanishi ijtimoiy holat bildiruvchi frazeologizmlarda ham kuzatiladi. Masalan, boshiga ko'tarmoq frazemasidagi "hurmat" semasi "boshga ko'tarilayotgan" shaxsning ijtimoiy jihatdan yuqoriligiga ishora qiladi. Burnini yerga ishqamoq frazemasidagi "jazo" semasi "ijtimoiy pastlik" semasiga ishora qiladi. Bo'ynidan soqit qilmoq, bo'yniga qo'ymoq, bo'yniga olmoq kabi frazeologik birliklarni "mas'uliyat" semasi birlashtirib turadi. Bo'yniga olmoq iborasi mas'uliyatni o'ziga olishni bildirsa, bo'ynidan soqit qilmoq iborasi, aksincha mas'uliyatdan qutulishni anglatadi.

Boy bermoq frazemasini yo'qotmoq leksemasi bilan bir sinonimik qatorda tursa ham, ko'p hollarda kontekstdan iqtisodiy yo'qotish mazmuni kelib chiqadi. Tilmoch qimorga o'zini urdi. Omadi ketib, hovli-joyini boy berib qaynotasining uyiga ko'chib keldi. "Ijtimoiy holat" semali FSG tarkibida "hurmat" semasiga ega bo'lgan FBlar ham alohida o'rin egallaydi. Boshiga ko'tarmoq, bir so'zi ikki bo'lmadi, ikki bukilib, bajo keltirmoq, yerga urmoq, bir pul, bir pullik, bir pul bo'lmoq singari FBlarni shu mikroguruhning tashkil etuvchilari deyish mumkin. Bu FBlarni shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin:

boshiga ko'tarmoq	yerga urmoq
bir so'zi ikki bo'lmadi	bir pul
ikki bukilib	bir pullik
bajo keltirmoq	bir pul bo'lmoq

Birinchi guruhga kiruvchi iboralar "hurmat" belgisining yuqoriligi bilan ikkinchi guruhdagi FBlardan farqlanadi. Qon-qarindoshlik belgisi bilan farqlangan

leksemalarning semantik tahlili oilaviy ahvol ifodalovchi frazeologizmlarga ko'ngli yarim, boshi ochiq, boshi bog'liq, bag'ri to'la, bir yostiqa bosh qo'ymoq, boshini ikkita qilmoq, boshlarini qovushtirmoq kabi iboralar kiradi. Ko'ngli yarim iborasi ham oiladagi biror yaqin shaxsning – ota, ona, farzand, er kabilarning vafot etganini bildiradi va shu bilan birga, ayrim hollarda oilaviy iqtisodiy ahvoli nochor, kambag'al odamlarning ham ahvolini bildiradi. Oilaviy ahvol ifodalovchi frazeologizmlar ham oilaviy holatning bekamu ko'stligi yoki yetishmovchiligi vositasida zidlanadi:

bag'ri to'la

ko'ngli yarim

boshi bog'liq

boshi ochiq

O'zbek tilidagi ijtimoiy holat asosida birlashgan iboralar o'z ichida o'zaro antonimik, sinonimik, ko'p ma'nolilik munosabatlarini ifodalaydi.